

नेपालमा पनि छायाँ अर्थतन्त्र

धेरै अर्थशास्त्रीहरूले कालोधनलाई छायाँ अर्थतन्त्रका रूपमा परिभाषित गरेका छन्। भूमिगत अर्थतन्त्र, दोस्रो अर्थतन्त्र, कालो अर्थतन्त्र, अनौपचारिक अर्थतन्त्र, नगद अर्थतन्त्र वा समानान्तर अर्थतन्त्र यिनले दिने गरेका नाम हुन्। जे भए पनि अभिलेखमा नआएका तथा राष्ट्रिय आयको अनुमानभन्दा बाहिर परेका आर्थिक क्रियाकलापहरू (जो वैध अथवा अवैध दुवै प्रकारका हुन सक्छन्) बाट छायाँ अर्थतन्त्रको निर्माण भएको हुन्छ। वैध क्रियाकलापहरू जस्तै : कर नतिरी आर्जन गरिएको आय, ज्याला, तलब, सम्पत्ति वा सद्वापडाबाट प्राप्त वस्तु तथा सेवाहरू जसलाई कर प्रयोजनका लागि अभिलेखीकरण गरिंदैन तथा अवैध क्रियाकलापहरू जस्तै : चोरीका सामानको व्यापार, लागूपदार्थको कारोबार तथा उत्पादन, वेश्यावृत्ति (कानुनी मान्यता नपाएको हकमा), तस्करी तथा अन्य ठगी कारोबारहरू सबै छायाँ अर्थतन्त्रका आधारभूत पक्षहरू हुन्।

मान्छे किन छायाँ अर्थतन्त्रमा क्रियाकलाप गर्न प्रोत्साहित हुन्छन् भन्ने सन्दर्भमा केही कारणहरू छन्। कर र सामाजिक सुरक्षाका लागि तिरिने रकमको अत्यधिक बोझ, सरकारी नियम-कानूनबाट सिर्जना हुने झमेला, सरकारले जनताका लागि दिने सेवाको स्तरीयताको कमी, करको सदुपयोग हुने कुराप्रति विश्वासको अभाव रहनु तथा सरकारको कार्यक्षमतामा कमी भई करको दायरामा ल्याउन नसक्नु आदि कारणहरूले छायाँ अर्थतन्त्रको आकार बढाउन तिनले महत्त्वपूर्ण भूमिका निर्वाह गरिरहेका हुन्छन्। परिणामस्वरूप राष्ट्रिय आयको आकार सानो हुने, करको ठूलो हिस्सा दायरामा नआई राजस्वको आकार सानो हुने, कर छल्ने प्रवृत्तिको विकास हुने र सरकारले जनताका लागि गर्नुपर्ने विकास तथा कल्याणकारी कार्यहरूका लागि स्रोतको अभाव हुन जान्छ। लागूपदार्थको सवाल अझै डरलाग्दो र भयंकर हुन्छ। किनभने, लागूपदार्थको खरिदका लागि हाम्रो पैसा विदेशिन्छ। यसले मुद्रास्फीतिमा पहिलो आक्रमण गर्छ। सञ्चित रकम घट्छ। यसले जनतामा ठूलो हाहाकार ल्याउन सक्छ।

राष्ट्रिय आयको गणनामा नपरेको वा आधिकारिक अभिलेखमा नआएको अर्थतन्त्रको त्यो भागले छायाँ अर्थतन्त्रको प्रतिनिधित्व गर्छ, जसले करको दायरामा नआएका आयहरूको कारोबार हुने वैध तथा अवैध क्रियाकलापहरूबाट निर्माण भई आधिकारिक गार्हस्थ उत्पादनको तुलनामा उल्लेख्य आकारमा रहेको हुन्छ। विश्वका विकसित र अविकसित सबै देशमा छायाँ अर्थतन्त्रलाई नियन्त्रण गर्न सकेको देखिंदैन। कमवेसी भए पनि यसको अस्तित्व सर्वत्र रहेको कुरा अध्ययनहरूले देखाउँछ। यसै प्रसंगमा अस्ट्रियाको जोहान्स केप्लर विश्वविद्यालयका प्रोफेसर फ्रेडरिक स्नेडरको अध्ययनले निकालेको निष्कर्ष उल्लेखनीय छ।

२००४ डिसेम्बरमा १ सय ४५ देशका अर्थतन्त्रको अध्ययन गर्दा अति विकसित, संक्रमणकालीन तथा विकासशील तीनवटै देशको अर्थतन्त्रमा छायाँ अर्थतन्त्रको आकार उल्लेख्य रहेको पाइएको थियो। अमेरिका, जापान, बेलायत आदि राष्ट्रहरू छायाँ अर्थतन्त्रको आकार १४-१६ प्रतिशत (आधिकारिक कुल गार्हस्थ उत्पादन) रहेकामा रसिया, जर्जिया, बुल्गेरियाजस्ता संक्रमणकालीन अर्थतन्त्रमा यसको आकार २१-३० प्रतिशत तथा अन्य विकासशील देशहरूको सन्दर्भमा ३४-४४ प्रतिशतको हाराहारीमा रहेको देखिएको छ। उक्त अध्ययनमा २७ वटा विकासशील एसियाली राष्ट्रहरूमा थाइल्यान्डमा यसको आकार सबैभन्दा ठूलो ५४.१ प्रतिशत र सिंगापुरमा १३.७ प्रतिशत रहेको पाइयो। सार्क राष्ट्रहरूमध्ये यसको आकार श्रीलंकामा सबैभन्दा ठूलो (४७.२ प्रतिशत) र भारतमा सबैभन्दा सानो (२५.६ प्रतिशत) पाइयो। नेपालमा भने यसको आकार २००१/०२ मा ३९.७ प्रतिशत र २००२/०३ मा ४०.८ प्रतिशत रहेको अध्ययनले देखाएको छ। अझ यो आकार क्रमशः बढिरहेको छ। सायद यसरी बढ्नुका पछाडि लागूपदार्थको ठूलो योगदान हुन सक्छ। छायाँ अर्थतन्त्र फस्टाउने कारण हाम्रो सामाजिक मान्यता पनि हो। जस्तो : धनी हुनेलाई समाजमा राम्रो र ठूलो मानिन्छ। यस प्रकारका मान्यताले पनि कालोधन कमाउन प्रेरित गर्छ।

(छायाँ अर्थतन्त्रको प्रभाव विषयमा विद्यावारिधि गरिरहेका पौडेल अर्थ मन्त्रालयमा कार्यरत छन्।)